

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KÖMÜR OCAKLARININ İŞLETİLMESİ (1839-1918)

OPERATION OF COAL CENTER IN THE OTTOMAN EMPIRE (1839-1918)

Yüksel Kaştan*

Özet

Dünya'da en önemli enerji kaynaklarından biri kömür madenidir. Kömür önceleri ısınmada kullanılmakla birlikte daha sonra aydınlatmada, buharlı makinelerin icat edilmesi ile buhar elde etmede kullanılmıştır. Sanayileşme ile birlikte Avrupa ülkeleri arasında kömür madenine ulaşmak için mücadeleler başlamıştır. Bunu takip eden zamanlarda gelişmiş ülkeler az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere daha çok yeraltı madenlerine yatırım yapmışlardır. Esasen ülkelerin zenginlikleri yeraltı madenlerinin değeri ile ölçülmektedir. Bu nedenle yeraltı madenlerinin yoğun olduğu ülkelere yabancı sermaye akışı daha çok borçlandırma şeklinde olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların mülk edinmesi ve maden işletmesi yasal olarak mümkün değildir. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında 1838 yılında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması sonrasında İngiliz şirketleri ülkede mülk edinme hakkını elde etmiştir.¹ Madenlerin yabancı şirketler tarafından işletilmesi ile ilgili yasal düzenlemeler ise Tanzimat sonrasında yapılarak kömür madenlerinin yabancı firmalar tarafından işletilmesinin önü açılmıştır. Kömür ocakları yabancı şirketler tarafından işletilmeye başlamıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu kömür ihtiyacını ithal ederek karşıladığından yabancı şirketler Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde bu pazarlarını kaybetmek istememişlerdir. Yabancı şirketler ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdan faydalanmak isteyerek kömür madenlerinin işletme imtiyazını almak istemişlerdir. Bu süreçte Fransız ve İtalyanlar ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdan faydalanarak bir fermandan kömür yataklarında küçük işletmeler kurmuşlardır.²

Bu makalede kömür ocaklarının Osmanlı İmparatorluğu'nda işletilme süreci, yasal düzenlemeler, Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı şirketler arasında gerçekleşen mücadeleler, I. Dünya Savaşı'nda kömür madenlerinin stratejik önemi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kömür, kömür ocağı, Osmanlı İmparatorluğu, şirket, işletme, imtiyaz.

* (Doç. Dr.); Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi, kastanyuksel@hotmail.com

¹Muhammed Akdiş, *Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler*, YASED Yayınları, No:33, İstanbul, 1988, s.67; Tuncay Hacaloğlu, *Yabancı Sermaye ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Uygulaması*, T.C. Başbakanlık DPT Teşvik ve Uygulama Başkanlığı Yayını, Ankara 1983, s.3.

²Tayanç Tunç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, Milliyet Yayınları, Karacan Armağanı, İstanbul, 1973, s.19.

Abstract

One of the most important energy source is coal mine in the world. While using the heating coal before then lighting is used to generate steam with the invention of the steam engine. Struggle to reach the coal mine has started among the European countries with industrialization. In the time that followed, the developed countries have invested in more underground mine in the underdeveloped and developing countries. Essentially wealth of the country is measured by the value of the underground mine. Therefore intensive flow of foreign capital to countries where underground mining has been mostly in the form of lending.

The acquisition of property by foreigners in the Ottoman Empire and mining is not legally possible. After the Ottoman Empire Free Trade Agreement signed between England and in 1838 obtained the right to acquire property in British companies of the country.³ The regulations related to the operation of mines by foreign companies run by foreign firms of the way to making coal mines were opened after the Reforms of Tanzimat. Coal mines began to be operated by foreign companies. However, it meets the need of importing coal from foreign companies Ottoman Tanzimat and Constitutional periods did not want to lose this market. Foreign companies to benefit from the economic situation in the country they wish to receive the franchise business of asking coal mines. In this process benefited from the economic situation in the country, the French and Italians have established small businesses in an edict coal.⁴

This article describes the process of operation of coal mines in the Ottoman Empire, legal regulations, the struggle taking place among foreign companies with Ottoman Empire in World War I. The strategic importance of coal mines were examined.

Keywords: Coal, coal mines, Ottoman Empire, companies, businesses, franchises.

Giriş

Kömür yapısı bakımından bir fosil yakıt olmakla birlikte, oluşum açısından petrol ve doğal gazdan farklılıklara sahiptir. Kömürün oluşumu yüzlerce yıl önce toprak altında kalmış olan çeşitli bitkilerin yüksek ısı ve basınç altında transformasyon geçirmesiyle gerçekleşmiştir. Kömürün tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Bazı tarihçilere göre kömür ilk kez ticari olarak Çin'de kullanılmıştır. Milattan önce 1000 yıllarında Çin'in kuzeydoğusunda bulunan bir ocağın üretilen kömürlerin bakır eritme ve döküm işlerinde kullanıldığına dair raporlar vardır. Kömüre yoğun talep 18 ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen sanayi devrimi sırasında ve sonrasında olmuştur. Kömür kullanımındaki bu artışın sebebi 1769 yılında James Watt tarafından icat edilen buhar makinesindeki gelişmelerdir. Sanayi devrimi ile demir-çelik üretiminde, demiryolu taşımacılığında ve buharlı gemilerde kömür kullanımı artmıştır. Özellikle gelişen sanayi ve endüstri kömür kullanımını arttırmış, kömürü önemli bir maden haline getirmiştir.⁵

Dünya'da ilk buharlı gemi 1707 yılında Kassel'de yapılmıştır, ancak mavnacılar işlerinin bozulacağını düşünerek bu gemiyi parçalamışlardır. Bu hadise buharlı geminin kullanımını yüz yıl kadar geciktirmiştir. Fulton Fransa'da 1803 yılında bir kez daha buharlı

³Muhammed Akdiş, **Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler**, YASED Yayın No:33, İstanbul 1988,s.67; Tuncay Hacaloğlu, **Yabancı Sermaye ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Uygulaması**, T.C. Başbakanlık DPT Teşvik ve Uygulama Başkanlığı Yayını, Ankara 1983,s.3.

⁴Tayanç Tunç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, Milliyet Yayınları, Karacan Armağanı, İstanbul, 1973,s.19.

⁵Ali Tanoğlu, **Enerji Kaynakları**, İ. Ü. Coğ. Enst. Yayını, İstanbul, 1971; **Yeni Hayat Ansiklopedisi**, C.4,Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul,1982,s.2050-2052; Ian Harrison, **Büyük Buluşlar**, Çeviren Turgut Gürer, Doğuş Grubu İletişim ve Yayıncılık,İstanbul,2006,s.86-87; Isaac Asimov, **Bilim ve Buluşlar Tarihi**, Çeviren Elif Topçugil, İmge Kitabevi, İstanbul,2006,s.177-178.

gemi yapmıştır. Onun bu başarısından sonra 1807 yılında ilk yolcu gemisi de yapılmıştır. Stephenson 1781-1848 yılları arasında ilk defa buhar kuvvetini demiryolunda denemiştir. Stephenson yaptığı, yolcu taşıyan vagonları çeken lokomotif, ilk olarak 27 Eylül 1825 tarihinde Stockton- Dorlington demiryolu hattında çalışmaya başlamıştır. Seguin daha sonra buharla çalışan lokomotifleri daha da geliştirmiştir.⁶

Kömür madeni Avrupa'da toprağa yakın yerlerde Liege, Ruhr, Saar, Saint- Etienne gibi yerlerde çıkarılmış ve daha çok dökme demir, cam ve seramik üretiminde kullanılmıştır. Avrupa'da buharlı makinenin icat edilmesi ile kömür ve kömür madenlerinin önemi hızla artmaya başlamıştır.

Kömürden gaz üretimi gerçekleştirilmiş, bu gaz şehirlerin aydınlatılmasında kullanılmıştır. 19. yüzyılda Londra gibi bazı metropol şehirlerde şehir aydınlatma lambaları için kömürden gaz yağı üretimi büyük büyüme göstermiştir. Sokak aydınlatması için kömür gazı kullanımı modern elektrik çağı ile yerini elektriğe bırakmıştır. 19. yüzyıldaki elektrik üretimindeki gelişmeler ile kömürün geleceği elektrik üretimine bağlanmıştır. Evlerin ışıklandırılması amacıyla elektrik üretimi ilk kez 1882 yılında Thomas Edison tarafından geliştirilen kömür yakıtlı elektrik jeneratörü ile başlamıştır.

İçten yanmalı motorların icat edilmesi sonrası petrol yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Petrolün dünya siyasetinde önemi giderek artarken kömür madeni eski hayatî önemini giderek kaybetmeye başlamıştır. Ama kömürün dünya siyaseti ve ekonomisi içinde önemi hiçbir zaman tamamen azalmamıştır. Halen dünyada çıkarılan kömürün büyük bölümü sanayi, elektrik santralleri ve çeşitli alanlarda kullanılmaktadır.

A.TANZİMAT DÖNEMİ'NDE EREĞLİ'DE KÖMÜR OCAKLARININ İŞLETİLMESİ

II. Mahmut Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Girit'in kendisine bağlanması isteği sonrasında çıkan isyanında çok çaresiz kalmış ve Rusya'dan yardım talep etmiştir. Padişah, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yardımları sonrasında İngiltere ile 1838 yılında Serbest Ticaret Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda kömür yatakları Tanzimat'ın ilanından sonra yabancı sermaye için gerekli düzenlemelerin yapılması ile işletmeye açılabilmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu kömür ihtiyacını İngiltere'den karşılamaktadır. İngiltere pazarını kaybetmemek için mümkün olduğu ölçüde ülkede kömür madenlerinin işletilmesini çeşitli nedenlerle engellemiştir.⁷

Ereğli kömür madenlerinden önce Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de (Marmaris, İçel ve Alanya'nın dağlık alanlarında) bilinen ve işletilen kömür madenleri yer almıştır. Buralardaki madenlerin işletme imtiyazı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya 8 Temmuz 1805

⁶ Robert Henry Thurston, **Robert Fulton: his life and its results**, Section II, Dood, Mead and Co, 1891, New York,s.347-379; Georg Iliès, **Leading American Inventors, With Fifteen Portraits And Many Illustrations**, Henry Holt and Company, New York,1912,s.s.40-75; Hilmi Keçeli, "İlk Lokomotifi Yapan George Stephenson", **Demiryolları Dergisi**,TCDD Basın Yayın,Sayı Sayı,21, Ankara, 1945,s.248-250; Oswald Nock, **Building the first main lines**, The Railway Engineers, London, 1955, Batsford,p.62.

⁷Ahmet Naim, **Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar**,Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1934,s.9-18; Kemalettin Apak, v.d., **Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, İzmit Seliloz Basımevi 1952, İzmit,s.289-290.

tarihinde verilmiştir. 1850 yılında Çıldır Sancağı'nda, İmroz ve Selavnik adaları ile Tekirdağ mıntıkasında kömür madeni bulunarak kömürün kalitesinin tespit edilmesi amacıyla Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası tarafından uzman kişiler görevlendirilmiş, yapılan incelemeler sonrasında kömürün kullanılabilir olduğu anlaşılınca buradaki ocakların işletilmesi Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası'na verilmiştir.⁸ Hicaz ve Irak Ordusu Kumandanı Müşir Namık Paşa ve Kaptan Paşa'nın 1851 yılında İstanbul'a gönderdikleri yazı sonrasında yapılan incelemelerde Kefri kasabasında yer alan ocakların kaliteli ve işletilebilir olduğu anlaşılmıştır. 1852 yılında Yemen Valisi Mustafa Paşa da Yemen'de keşfedilen kömür numunelerini incelenmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Bunlara ilaveten 1825 yılında Oltu'da, Yalova'da, Kastamonu Cide'de kömür madeni keşfedilmiş ve örnekleri incelenmiştir.⁹

Kömür madeni Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmud'un Padişahlığı zamanında Ereğli'de Uzun Mehmet tarafından 1829 yılında bulunmasına karşın işletmeye Padişah Abdülmecid zamanında başlamıştır. Kömür ocaklarının açılması ve imparatorluğun bu madenden faydalanması ancak 1841 yılında olabilmıştır. Ülkede kömürün bulunmasından 1841 yılına kadar üretim ihmal edilmiş, donanma ve fabrikaların kullandığı kömür ithal edilmiştir.¹⁰ Ereğli kömür ocakları 5 Kasım 1842-30 Kasım 1845 tarihleri ilk defa yerli girişimci ve sermaye ile arasında bir grup Galata sarrafı Kömür Kumpanyası adı altında birleşmiştir. Ereğli kömür ocakları bu kumpanya tarafından işletilmeye başlamıştır.¹¹ Ereğli Kömür madenlerini işletmek amacıyla kurulan bu kumpanya yaklaşık 1864 yılına kadar faaliyet etmiştir. Bu kumpanya devamlı ülkenin çıkarları değil kendi ve İngilizlerin çıkarları doğrultusunda ocaklardan kömür üretimi yapmıştır. Daha sonraki süreçte bu kumpanyanın ortakları arasında Ahmet Fethi Paşa, Rıza Paşa, Saffeti Paşa, Tahir Bey Efendi, İzzet Paşa ve Mustafa Efendiler gibi devlet erkânından kişiler de yer almışlardır.¹² Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemde yabancıların yatırım yapma imkânı olmadığı için sermayelerini daha çok yerli işbirlikçileri sayesinde sokmuşlardır. Hatta imparatorluğa borç vermişler ve böylece içişlerine hâkim olmaya çalışmışlardır. Padişah bu düzeni fark etmiş ve kendisi de hisse alarak kumpanyadaki yabancı hâkimiyetini kırmaya çalışmıştır. Bu süreçte Padişah Abdülmecit Han kumpanyanın yarı hissesine sahip duruma gelmiş ve kumpanya bu şekilde devam etmiştir.¹³

⁸ BOA, HH.İ, nr. 1/7; BOA, HH.MH, nr. 1/5; BOA, HH.MH, nr. 6/4; BOA, HH.MH, nr. 8/50; BOA, HH.MH, nr. 9/28; Öğreten, a.g.m.s.138-139.

⁹Ahmet Öğreten, "Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim", **A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 31, Erzurum, 2006,s.139-140.

¹⁰Naim, a.g.e.s. 18-19, Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881- 1909)**, Çeviren Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987, s.47; A.Osman Yılmaz, Nadir Avşaroğlu, **Madencilik Tarihimiz**, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Arşivi, Ankara, 2005; Nejat Tamzok, **Neoliberal Politikaların Madencilğe Etkileri**, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 2002.

¹¹Hüseyin Fehmi İmer, **Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi**, Halkevi Yayını, Zonguldak Matbaası, Zonguldak 1944, s.9-10; Sadrettin Enver, **Zonguldak Kömür Havzamız**, Eti Bank Yayınları, İstanbul, 1941, s.13; BOA, **Hazine-i hassa Defteri**, nr. 790, v. 1b.

¹²Halil Seyidoğlu, **Uluslararası Finans**, 3.Baskı, Güzem Yayınları No: 16, İstanbul, 2001, s.397; Mübahat Kütükoğlu, "Tanzimat Döneminde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", **150.Yıl Tanzimat**, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.124.

¹³Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974, s.48; Öğreten, a.g.m., s.143-144.

Maden ocaklarının mülkiyeti esasen İmparatorluğa ait olmakla birlikte, mülkiyetin intifa hakkı bir süre sonra Padişaha ait olmuştur.¹⁴ Ereğli kömür madenlerinin idaresi ise farklı zamanlarda sırası ile Maliye, Darphane (Hazine-i Hassa), Bahriye Nezareti, Ticaret ve Nafia Nezareti, Orman ve Maadin ve de Ziraat Nezaretinde yer almıştır.¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana Büyükelçisi o zamanlarda ülkede kömür çıkartma tekniğini bilen olmadığından Ereğli madenleri için Avusturya Prensi Metternich'ten madenci talep etmiştir. İki ülke arasında yapılan yazışmalar neticesinde ülkeye ocaklardan ilkel yöntemlerle kömür çıkartan taş bacası ve lağımçı ustaları gibi ilk madenciler gelmiştir. Buna göre Ereğli madenleri için ilk girişimler Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun Avusturya kanadı tarafından başlamıştır. Buna göre Ereğli kömür madenleri ile ilgili ilk imtiyaz girişimini Avusturya yapmıştır.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyıla kadar madenlerin çıkarılmasında ve çalışanlarıyla ilgili düzenlemelerde şer'i hükümler yer almıştır. Bazı madenler maden mukataası kalemince idare edilmiştir. Ülkede ilk zamanlarda kömür madenleri Darphane-i amireye bağlıken 1847 yılında Hazine-i Hassa kurulunca kömür madenlerinin idaresi buraya geçmiştir.¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Dönemi'nde ilk defa dış borç almış, aldığı borçları ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumdan dolayı bir türlü zamanında ödeyememiştir. Bunun sonucunda imparatorluğun borcu hızla artmıştır. Bu durum nedeniyle Bahriye Nezareti kömür ücretini ödemekte zorlanmış, hatta bazen de ödememiştir. Nezaret dışında kömür alımı olmadığı için ocaklarda üretim devamlı sabit tutulmuş ve artırılmamıştır. Kömür üretimin artırılmayışının bir başka nedeni de ülkenin kalan ihtiyacının İngiltere'den ithal edilmeye devam edilmesi olmuştur. Maden ocaklarındaki kömür üretimi 50 bin tonun altına düşüp de bunu Bahriye Nezareti fark edince, 1851 yılında Galata Sarraflarının anlaşması Nezaret tarafından fes edilmiştir. Buna rağmen ocaklarda kömür üretim kapasitesini artırabilmek amacıyla İngiltere'den John ve Georg Berkley isimlerinde iki maden mühendisi kardeş ve sekiz ocak çavuşu ülkeye getirtilmiştir.¹⁸

Kumpanyanın ürettiği kömürün tamamı anlaşmaya göre Bahriye Nezareti'ne satılacaktır. Kumpanya kurulmadan önce ocaklarda kömür üretimi ülke dışından gelen madenciler tarafından yapılmıştır. Ereğli Kömür Kumpanyası'nda da bu madenciler

¹⁴Hamza Aktan, **İslam'da Madenlerin Hukuki Statüsü**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1986, s.40.

¹⁵ Naim, a.g.e.s. 9-18; Ali Özeken, **Ereğli Kömür Havzası Tarihi**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944, s.15-17; Bahri Savaşkan, **Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi**, Zonguldak Taş Kömürü İşletmeleri Yayını, Zonguldak,1993,s.6-11; Şerife Yorulmaz, "Türkiye'de Taşkömürünün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937)",**Türkiye 11.Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı**,10-12 Haziran 1998, Amasra-Bartın,s.284.

¹⁶Ahmet Öğreten, "**Ereğli Kömür Madeni Havzasında Kurulan İlk Şirket Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası**", **Zonguldak Kent Tarihi 2005 Bilenli [13-18 Kasım 2005] Bildiriler Kitabı**, Zonguldak,2005,s.300.

¹⁷**Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu**,Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Yayını, Ankara,1 973,,s.42-43; Namık Özalp, **Zonguldak ve Kömür Havzası**, Özülmez Özel İlkokulu Yayını, Zonguldak 1955, s.14-16; Yavuz Cezzar, "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", **T.C.T.A., C.IV.**, Dergah Yayınları,İstanbul 1985,s.932.

¹⁸Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C.VI**, TTK Yayını, Ankara 1983,s.245; Abdüllatif Şener, **Sona Doğru Osmanlı**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007, s.67,111; Yusuf Kemal Tengirşek, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Siyaseti, Tanzimat I**, Maarif Basımevi,İstanbul 1940,s.319.

taşeron olarak çalışmış ve kömür üretmeye devam etmişlerdir. Kumpanyanın yıllık kömür üretimi yaklaşık 50 bin ton olarak gerçekleşmiş ve bu üretim ülke ihtiyacının ancak üçte birini karşılayabilmiştir.¹⁹

Hommaire de Hell 1846 yılında Zonguldak'ı ziyaret etmiştir. Hell daha sonra Ereğli Kömür madenleri ile ilgili olarak muhitteki ocaklarda yaklaşık 1 500 kişinin çalıştığını, çıkartılan kömürün nakliyesinde de 300 kişinin kullanıldığını belirtmesiyle havzanın kömür madeni bakımından ne denli önemli olduğu ifade etmiştir. Buna göre hem istihdam ve üretim bakımından kömür havzasının ne kadar önemli olduğu açıkça görülmektedir.²⁰

Ereğli Maden ocaklarında üretimi artırabilmek amacıyla 1850 yılında Belçika'dan mühendis Lins getirtilerek Ereğli'den Amasra'ya kadar inceleme yaptırılmıştır. Bu ve daha sonra havza ile ilgili bir başka çalışma yapmış olan Ahmet Fethi Paşa'nın raporu doğrultusunda, İngiltere'den Lonforiç, Petredor Barkly, Vays, Vilyam Gulanily, Aysan Palmer, Polonyalı ve Macar iki amele, bir İngiliz doktor ve diğer tekniker elemanlar ocaklarda ve havzada çalıştırılmak amacıyla getirtilmiştir.²¹

1851-1854 yılları arasında Ereğli'de bir kısım maden ocağı "miri ocaklar" adı altında istihkâm askerlerince işletilmiştir. İmparatorluğun Rusya ile Kırım'da 1854-1856 yılları arasında yaptığı savaş sırasında ocaklarda kömür çıkartan askerlerin cepheye gitmesiyle ocakların işletilmesi kesintiye uğramıştır. Osmanlı İmparatorluğu müttefik donmalarının kömür ihtiyacının karşılanması için Ereğli kömür ocaklarının idaresini geçici olarak müttefikleri Fransa ve İngiltere'ye vermiştir. Ülkede kömür darlığı ortaya çıkınca Meclisi Vâlâ tarafından Mehmed Ali Paşa'ya verilmiş işletme imtiyazına son verilerek bu imtiyaz Ereğli kömür ocaklarını işleten kumpanyaya, yine Midilli Adası'nın Telvine Köyünde bulunan kömürün imtiyazı tespit edilen şartlar ve on sene müddetle Kastamonu Valisi İsmet Paşa'ya verilmiştir.²² Bu sürede havzada İngilizlerin elindeki ocaklarda kömür üretimi bir hayli artmıştır. Öyle ki İngiltere ve Fransa'nın gemilerinin kömür ihtiyacı karşılandıktan sonra stok yapılmış ve savaş sonunda bu stok kömürler Osmanlı İmparatorluğu'na satılmıştır.²³

Osmanlı İmparatorluğu, 1854- 1856 yılları arasında Rusya ile yapmış olduğu Kırım Savaşı sırasında ordunun gerekli olan ihtiyaçları için, ülke içindeki bankerlerden aldığı paralar yetersiz kalınca, Parisli Banker Beshet Bethomas, Londralı Banker Deveaux ve ortaklarıyla 55 milyon Franklık kredi anlaşması yapmıştır.²⁴ Kırım Savaşları sırasında

¹⁹Fahrettin Tızlak, **Osmanlı Döneminde Keban- Ergani Yöresinde Madencilik**, TTK Yayını, Ankara 1997,s.4.

²⁰Friedrich Karl Dörner, **Küçük Asya Kuzey Kıyısında Araştırmalar**, Küçük Asya Yazıtları Ek Cildi, Avusturya Bilimler Akademisi Komisyon Yayınevi,Viyana, 1966,s.214.

²¹Ahmet Öğreten, Hüseyin Koca, **Zonguldak Kömür Havzasının Tarihi, Sosyal ve Ekonomik Gelişimi**, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak, 2007s.19-21.

²² Ahmet Öğreten, "Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim",**A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 31, Erzurum,2006,s.138.

²³Apak,vd, s.289-290; Öğreten, a.g.m., s.138; Tengirşek, a.g.e., s.320-322; **İslam Ansiklopedisi, C.II**, Tanzimat Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,1989,s.740.

²⁴Haydar Kazgan, **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995,s. 122-124; Quartaert,a.g.e.,s.128.

Karadeniz'e gelen Fransız ve İngiliz donanma gemilerinin yakıt ihtiyacı Zonguldak kömür madenlerinden karşılanması için her iki ülke ile ayrı ayrı anlaşma imzalanmıştır.²⁵

Fransa'nın Kırım Savaşları nedeniyle donanma gemilerinin kömür ihtiyacını Osmanlı İmparatorluğu'ndan talep etmeleri nedeniyle Fethi Paşa derhal Sadarete gönderdiği tezkirede Ereğli madenlerinin daha yoğun bir çalışmayla daha fazla maden üretmesi gerektiğini, hatta bunun için madenlere özel bir memur tayin edilerek daha fazla işçi çalıştırılmasını önermiştir. Fransızlarla yapılan sekiz maddelik anlaşma Hazine-i Hassa Nezaretiyle Fransa Donanması Komiseri Mösyö Tukas arasında yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre;²⁶

1-Ereğli madenlerinden her ay 3 bin ton yani beher tonu 18 kantar itibariyle 54 bin kantar kömür verilecektir.

2-Anlaşmanın yapıldığı tarihi takip eden Nisan ayı başında verilecek 3 bin ton kömür hazır olduğundan derhal gemi gönderilerek alınacaktır.

3-Verilecek kömürler maden kömürlerinin en iyisinden, tazesinden ve mümkün olduğu kadar tozsuzundan verilecektir. Kömürün yarısı Kozlu İskelesi'nden, diğer yarısı Mösyö Tukas'ın istediği Ereğli Limanı'ndan ve diğer ağız iskelelerinden alınacaktır. Madenlerden Kozluca kömürü daha çok işe yarayacağından diğer iskelelerde bulunan kömürün en iyisi ve memurlar beğendiğinden alacaklardır.

4-Maden ocaklarında mevcut kömürün her kantarının fiyatı beş kuruş olacaktır. Ama ocaklardan iskeleye, iskeleden sandal ve mavnalar ile gemiye çıkarılacağından, nakliye ücretinden dolayı masraf meydana geleceği ifade edilerek Mösyö Tukas'a borç ve meşakkat getireceği belirtilir. Bu nedenle Ereğli'den alınacak kömürün her kantarına 3,5 kuruş 16 para, diğer ağız iskelelerden alınacak kömüre 2 kuruş, Kozlu'dan alınacaklara 40'ar para zam olunacaktır. Yani Ereğli'de mevcut kömürün kantarı nakliyesi ile beraber 8,5 kuruş 16 para, diğer iskelelerde bulunan kömürü 7 kuruş, Kozlu'da olan kömürü 6 kuruş fiyattan alınacaktır. Alınacak kömürler hangi ağız ve limandan gemilere yüklenmişse miktarını gösteren Mösyö Tukas'ın adamı tarafından verilecek makbuz senetlerine işaretlenecektir.

5-İşbu alınacak kömürlerin belirtilen fiyat üzerinden Darphane-i Amire'ye teslim olunduğu vakit kaime cinsinden değil nakden tediye olunacak, beşlik verildiği halde de 5 kuruşa verilecektir.

6-Ay ay alınan kömürün hesaplarını İstanbul'daki Fransız Donanması amirali ve Mösyö Tukas tarafından incelenecek, donanmaya verilen miktarın bedeli yukarıda yazılı fiyat üzerinden teslim olunacak, Mösyö Tukas tarafından alınıp da henüz donanmaya teslim olunmayan kömürün bedeli ileriki aya mahsup olunacaktır. Mahallinden gönderilen irsaliyelerden ne kadarının parası tediye olunmuş ise o miktar irsaliye kendisine teslim olunacaktır.

²⁵Edmond Rossier, **Avrupa'nın Siyasi Tarihi, 1815-1919**,Çeviri A.Kemal Akşit, Fazilet Basımevi, İstanbul 1943,s.115; Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, a.g.e., s.43.

²⁶ Öğreten, ve Koca, a.g.e., s. 34.

7-Fransa donanmasının ihtiyacının bir an evvel tedariki ve gönderilecek gemilerin varmaları halinde, gemiler bekletilmeyerek sırasıyla yükleneceği, geminin birinin yüklenmesi bittiğinde derhal diğerine başlanarak süratle yüklenmesi gerçekleştirileceği, gemilerin geri dönmelerine gayret edileceği hassadan kuvvetle taahhüt edilir.

8-Yukarıda yazılı şartların icrasına gayret olunması, kömür mahallelerine gönderilecek gemilerin varmaları halinde bekletilmeyerek gerekli kömürün süratle yüklenmesi, Mösyö Tukas'ın madenlere göndereceği adamına yardımcı olunması hususunda Ereğli Madenleri müdürüne hitaben Hazine-i Hassa Nezareti tarafından özel mektup gönderilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu adına Amire Emine Hasib Paşa ile İngiltere adına İngiltere Vapurları memuru Sen Corc Henri Mubre arasında İngiliz donanmalarının kömür ihtiyacını karşılamak amacıyla 22 Nisan 1854 tarihinde yapılan anlaşmaya göre;²⁷

1- Kozlu ve sair derelerden ve Ereğli madenlerinden her ay çok iyi, yeni mahsul, gayet temiz ve hiç tozu olmayan en az 3 bin ton yani 54 bin kantar kömür, Karadeniz'de bulunan İngiltere Donanması Baş Kumandanı tarafından oralara gönderilecek olan savaş ve diğer gemilere teslim olunacaktır.

2-Kömürün miktar ve cinsini iki ülke arasında bu konuda memur olan görevliler inceleyip, beğendikten sonra kendi imzalarıyla kömürü alan gemi kaptanlarına birer ilmühaber vererek, bir ilmühaber İstanbul'da Mr.Mubre'ya ibraz olunacak ve miktarın parası nakit olarak Hazine-i amire fiyatı üzere ismi zikredilen Mr. Mubre tarafından ödenecektir. Kömürün beher kantarına 5'er ve Kozlu'da gemiye konulması için 1'er kuruş zam ile 6'şar kuruş, sair derelerde gemiye konulması için 2'şer kuruş zam ile 7'şer kuruş ve Ereğli'de mavna ve nakliye masrafı ve saire dâhil olmak üzere 3 kuruş 36'şar para zam ile 8 kuruş 36'şar para hesabıyla ödenecektir.

3-Sözü edilen miktarda kömürün yarısı her ay Kozlu'dan, diğer yarısı Ereğli ve sair derelerden teslim olunacaktır. Bu hususta bir emir yayınlanacaktır.

4-İngiltere gemileri sıra ile, fakat acele olarak yüklenecektir. Ayrıca sahillerde olan müdürlerce veya vekillerince İngiltere gemilerine her türlü kolaylık sağlanacaktır.

5-Belirtilen miktarda kömürü almak üzere varan İngiliz gemilerine hemen kömürün yüklenmesine başlanacaktır.

6-Bu anlaşma İngiltere'nin zimmetini her türlü masraftan ibra ve ıskat eylediği açık ve aşikardır.

Yukarıda bahsedilen anlaşma ile İngiltere'ye karşı vaat edilen kömür sağlanamadığından anlaşmadan üç ay sonra Kozlu ve Zonguldak kömür ocaklarının idaresi ile bazı ocakların modernizasyonu, yapılan yeni bir anlaşma ile maalesef İngiltere'ye geçmiştir. Bu yeni anlaşmaya göre Kozlu ve Zonguldak derelerinde bulunan kömür yataklarının tespit edilecek sınırlar içinde kalan kömür ocaklarının işletilmesi

²⁷Öğreten ve Koca,a.g.e.,s.35; Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974,s.128.

tamamen İngiltere'ye verilmiştir. İngiltere tarafından maden sahiplerine gemilere yüklenecek nitelikte üretilecek her bir ton yani 18 kantar kömür için 10 Şilin ödenecektir. Buradan yüklenecek kömürün miktarını belirleyebilmek ve kaydını tutabilmek amacıyla karşılıklı olarak kumpanya tarafından memur görevlendirilebilecektir.

İngiltere ile Kozlu ve Zonguldak derelerinin işletilmesine dair anlaşma şartları Kırım Savaşı'nın devam ettiği sürece geçerli olacaktır. Daha sonra barışın sağlanması durumunda İngiltere'nin savaş masrafları ve ocaklarda yapılmış masrafları, modernizasyon ve buraya getirilen çeşitli alet ve edevat için ortak bir komisyon kurularak fiyatı belirlenecek ve İngiltere'ye ödenecektir; lakin belirlenecek miktar 10 bin Lirayı geçemeyecektir. Şayet İngiltere 10 bin Liranın üzerinde kömür aldıysa parasını ödeyecektir. İngiltere, Fransa'nın da bu anlaşmadan faydalanmasını kabul edecektir. Buna göre ocaklardan günlük çıkarılacak kömürün yarısı, Hasib Paşa ile Fransa Korinsörü yanında imzalanan anlaşmada yer alan fiyat üzerinden ödenecektir. Artık Fransa'ya yapılacak olan kömür sevkiyatı da İngiltere ile yapılan anlaşmaya göre gerçekleşecektir. İngiltere ile Zonguldak ve Kozlu derelerindeki kömür madeni ile ilgili yapılan anlaşmaya daha sonra İstanbul'daki İngiltere sefaretinin yapmış olduğu başvuru sonrasında 19 Ekim 1854 tarihli Sadaret tezkeresi ile Üzülmaz Deresi kömür madenleri de ilave edilmiştir.

Kırım Savaşı sonunda İngiltere ile yapılan bu anlaşma gereği Kozlu ve Zonguldak derelerinde bulunan demiryolu rayı, araba ve diğer alet ve edevatın bedelsiz olarak İngiltere idaresine teslim edilerek bir deftere envanteri kaydedilmiştir. Malzemelerin bir kısmı İngiltere tarafından bedeli ödenmek üzere teslim edilmiş, diğer kısmı da İngiltere ocakları teslim ederken geri teslim etmek üzere verilmiştir.

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapılan anlaşma gereği savaş sırasında 27 812 ton 6 kantar maden kömürü almış ve kömür karşılığı 13 906 Lira 2,5 Şilin ödemiştir. Buna göre Fransa ve İngiltere Kırım Savaşı sırasında savaş masrafı dışında ocaklardan aldığı kömürün parasını Osmanlı İmparatorluğu'na ödemiştir. Fakat yapılan anlaşma da yer alan kömür fiyatı dünya piyasa değeri midir, yoksa müttefiklik fiyatı mıdır bu konu belirsizdir. İngiltere savaşın sona ermesiyle ocakların idaresini tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na geri vermiştir. İngiltere ocaklarda ürettiği 40 246 ton kömürün 15 736 tonunu kullanmış geri kalanını üretim mahallinde bırakmıştır. Kalan kömürün masrafı ise her iki ülke arasında karşılıklı olarak mahsup edilmiştir.

Esasen İngiltere ve Fransa tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatleri doğrultusunda savaşa yardım etmiş ve kendileri bu savaştan bir fayda görmemişlerdir demek yanıltıcı olur. Zaten savaşın hemen akabinde Paris görüşmeleri yapılmış ve bu devletlerin talepleri doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir.

Ülkenin Kırım Savaşı sırasında Ereğli'deki en verimli kömür ocaklarının işletilmesini Fransa ve İngiltere'ye bırakması sonucu, kalan kömür ocaklarının üretimi kendi ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Ülkenin kurum ve kuruluşlarında, gemilerinde, fabrikalarda, özel sektörde kömür sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır. İmparatorluk bu

sıkıntıyı aşmak için yeni kömür ocakları tespit etmek, kömür ithal etmek, borç para almak gibi arayışlara girmiştir. Böylece ülke kendi elindeki kömür madenlerini başkalarına verirken kendisi başka yerlerden kömür teminine çalışmıştır.

Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na maliyeti çok yüksek olmuştur. İmparatorluk savaşın maliyetini karşılayamadığından mali sıkıntı içerisine girmiş ve ilk defa dış borç almak zorunda kalmıştır. Ülkenin aldığı borç para sadece savaş masraflarına harcanmıştır. Bu nedenle Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası büyük bir mali sıkıntı içine düşmüştür. Kumpanya gereken kömür üretimini yapamamış, yaptığını satamamış ve işçilerin ücretlerini ödeyememiştir. Zafirovilo adında bir sermaye sahibi bu şartlardan yararlanmak istemiş ve Ereğli Maden Kömürü işletmesinin kendisine verilmesi halinde üretimin ülkenin ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeye geleceğini ifade etmiştir.²⁸

Osmanlı İmparatorluğu tebaası Zafirovilo Yorgaki Bazergan Ereğli kömür havzasında yapmış olduğu inceleme sonucunda madenlerin işletilmesi ile ilgili yapmış olduğu teklifte, yapacağı iş karşılığında kömürün satışından % 3 komisyon, safi kazançtan % 10 pay ve Kumpanya adına yapacağı sarfiyattan aylık % 1 faiz alacak, diğer bütün masraflar Kumpanya hesabına yazılacaktır. İmparatorluk ülke dışından getirilecek alet ve edevattan gümrük almayacaktır. Zafirovilo yaptığı bu teklif için Mösyö Zarifi'yi kefil göstermiştir. Zafirovilo'nun teklifi yapılan değerlendirme sonucunda 4 Temmuz 1857 tarihinde kabul edilmiş ve kendisi Ereğli Maden Müdürlüğü yetkisine getirilmiştir. Böylece artık Zafirovulos kömür çıkartıp Bahriye Nezareti ile diğer devlet kurumlarına satacaktır. Bu durum ülkenin mali açıdan ne kadar sıkıntı içinde olduğunu göstermektedir.

Zarifovilo 1859 yılı Mayıs ayından itibaren 20 ay müdürlükte kalmasına rağmen üretimde bahsettiği gibi bir ilerleme kaydedemediği gibi, üretim daha da kötüye gitmiştir. Kömür üretimi Zarifovilo'nun yaptığı harcamaları karşılamamış ve masraflar hazine tarafından ödenmiştir. Bu nedenle Zarifovilo'nun görevine son verilerek işletmenin idaresi tekrar Halil Efendiye, işletilmesi de Ereğli Kömür Kumpanyasına verilmiştir. Kömür havzasında ne zaman işletme İngilizlerin güdümündeki kumpanyaya geçse üretim düşerek İngiltere'den kömür ithalatı artmıştır. Yine iki sene durum böyle olunca kumpanya ile yapılan anlaşma tekrar fes edilmiştir.

Hazine, 1858 yılında Ereğli kömür madenlerinin işletilmesi için para aktarmasının mümkün olmadığını bildirmesi ile ülke içinde sarraf Höce Abraham'dan beş bin kese akçe borç alınarak maden sandığına yatırılmıştır. Maden sandığı böylece sermayesiz kalmamış ve ocaklarda tekrar üretim devam etmiştir. Ereğli Kömür Kumpanyası'nın bu şekilde Sarraf Hüdaverdi oğlu Höce Abraham Bazirgan'dan aldığı borç 6 500 kese akçeyi bulmuş ve bu paranın ödenmesi için 1860 yılında her ay her kese için 5 kuruş faiz ödenmesi kabul edilmiştir. Alınan bu miktar için 1861 yılının Ağustos ayında ödenen aylık faiz kesesi 5 kuruştan 32 500 kuruşa yükselmiş ve bu miktar Ereğli Kömür Kumpanyası tarafından ödenmiştir. Buna göre ülke içine düştüğü mali sıkıntı nedeniyle Gayrimüslimlerden borç

²⁸ Quartaert, a.g.e, s.45.80.

alamaya başlamıştır. Bu durum da bir süre sonra Gayrimüslimlerin imparatorluk üzerinde nüfuz elde etmesine neden olmuştur.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi'nde 1858 Arazi Kanuna kadar maden alanlarının mülküne ilişkin herhangi bir kanun yer almazken daima madenlerle ilgili mali mevzuat vardır. Bu mevzuata göre bulunan madenlerin bir kısmı zekat kapsamında ele alındığından bulup çıkaranlar beşte birini hazineye vermekle yükümlü tutulmuştur. İşte bu anlamda maden ve tuz madenlerinin idaresi emanet usulü ile işletilmeye verilmiş ve geliri de hazineye aktarılmıştır.³⁰ Madenlerle ilgili ilk kayda değer hükümler 6 Haziran 1858 tarihindeki Arazi Kanununun 107. Maddesi'nde ele alınmıştır. Zaman içerisinde madenlerin işletilmesinde ortaya çıkan meseleler doğrultusunda 17 Temmuz 1861 tarihli Maadin Nizamnamesi ve buna ek olarak 29 Aralık 1866 tarihindeki bir fıkralık ilave nizamname, 6 Nisan 1869 tarihli geniş kapsamlı hazırlanan nizamname ve daha sonra gerçekleştirilen kanun ve nizamnameler yapılmıştır. Burada ilginç olan bu nizamnamelerin hiçbirinin Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda uygulanmamış olmasıdır.³¹

15 Ağustos 1861 tarihinde Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası'nın işletmesine üretimde başarı sağlayamaması ve içine düştüğü borç nedeniyle son verilmiştir. Kumpanyanın hesapları 1861 yılında kontrol edildiğinde yaklaşık bir yıllık sürede kendi gemilerinin 37 544 kantar Ereğli kömürü ve 15 277 kantar İngiliz kömürü kullandığı, bunlardan Ereğli kömürünün 352 258 kuruş, İngiliz kömürünün 325 348 kuruş tuttuğu görülmüştür. Böylece kumpanyanın gemilerinin dahi harcamalarının % 50'sini İngiliz kömürü oluşturduğu ve buna göre kendi çalıştırdığı gemilerin kömürünü dahi üretemez durumda olduğu tespit edilmiştir. Ereğli Kömür Madenlerinin işletilmesi bu nedenle 1861 yılında tekrar Hazine-i Hassa'ya geçmiştir.³²

1861 yılında çıkartılan Maden Nizamnamesine göre yabancı sermaye sadece ülkedeki şirketlere ortaklık yapabilir, ama her hangi bir madene sahip olamazken, Islahat Fermanı'nda yapılan değişiklikler ile 1862 Paris Antlaşması'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı alınan "yabancıların her istedikleri yerde taşınmaz mal edinme hakkı" kararı daha sonra Sadaretin yayınladığı nizamnameyle de kabul edilmiştir. Böylece ülkede yabancılar ilk defa mülk edinme hakkına sahip olmuştur. Artık yabancı sermaye yerli şirketlere ortak olmak yerine, kendi şirketlerini kurmaya başlamıştır.³³

1861 tarihli Maadin Nizamnamesi'nin getirdiği hükümler ve 1862 tarihli Paris Anlaşması'nın getirdiği ayrıcalıklar Osmanlı madenlerini Batı ülkelerinin imtiyazına açmıştır. Paris Anlaşması'nın içerdiği çeşitli hükümler nedeniyle 1865 yılında Balıkesir'deki

²⁹Ahmet Refik Altınay, **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967- 1200)**, Devlet Matbaası, İstanbul 1931,s.18-19; R. S. H. Patijn,"Kuzey Anadolu Kömür Havzasının Zonguldak-Kozlu Sahası Jeolojisi". **MADEN, Yüksek Maden Mühendisleri Cemiyetinin bir Neşriyatı, No: 2-21**, İstanbul, 1954, s. 11-20.

³⁰Ercüment Balcı, **Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar**, İ.Ü. SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994,s.32; W. J. Waylett, "Zonguldak: Havzanın Geliştirilmesinde Enternasyonal Kooperasyonun Hikâyesi", **Kömür Sempozyumu**, Aralık, Zonguldak, 1961, CENTO, s. 71-77.

³¹Mustafa Nuri Anıl, **Türkiye'de Maden Mevzuatı,I**, Tan Matbaası, İstanbul,1942,s.3-9; Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri, C.I**,Fey Vakfı Yayını,İstanbul, 1990,s.158.

³²Akgündüz,a.g.e.,s.164.

³³Balcı,a.g.e.,s.35-36; İlhan Ekinci, **Fırat ve Dicle'de Osmanlı- İngiliz Rekabeti**, Baran Ofset Yayını, Ankara,2007,s.238.

Boraks madenlerinin işletme imtiyazı “Desmazures” adlı bir Fransız şirketine 20 yıllığına verilmiştir. 1869 yılında da 1810 tarihli Fransız Kanunu’ndan ilham alınarak 1869 yılındaki Maadin Nizamnamesi hazırlanmıştır. 1882 yılından sonra Fransız ve İtalyan sermayeli Ereğli Kömür İşletmesi de üretime başlamıştır. Ülkede 1870-1911 yılları arasında 238 şirkete imtiyaz verilmiş ve bunlardan 109’u yabancı sermayeli şirkettir. 1910 yılında ülkedeki yabancı sermaye içinde madenciliğin payı % 10 civarındadır.³⁴

Ereğli Kömür Madenlerin idaresi 1865 yılında Bahriye Nezareti’ne bağlı olan Tersane-i Amire’ye geçmiştir. Artık kömür madenlerinin yönetimi Ereğli Kaymakamlığı ile beraber Tersane-i Amire müdürü Faik Bey’e verilmiştir. Fakat Faik Bey’in başarılı olamaması nedeniyle 1866 yılında Ereğli kömür madenlerinin idaresi kendisinden alınarak Tersane-i Amire subaylarından Miralay Hüseyin Bey’e vekâleten verilmiştir. Ereğli kömür ocaklarının idaresinde işlerin bir türlü istenilen düzeyde gitmemesi, Hüseyin Bey’in de idarede başarılı olamaması nedeniyle Sadaret tarafından Ereğli Kaza haline getirilmiştir. Ereğli, 1867 yılında “Ereğli Kaymakamlığı ve Maden-i Hümayun Nazırı” adını almış ve başına da Asakir- i Bahriye emekli miralaylarından Dilaver Paşa getirilmiştir. Dilaver Paşa hem Maden-i Hümayun Nazırı hem de Ereğli Kazası Kaymakamlığını yürütecektir.³⁵

1862’de imzalanmış olan Paris Anlaşması’nda yer alarak 1867 yılında yürürlüğe giren “Yabancıların Mülk Edinmeleri Yasası” ile 1869’da uygulanmaya başlayan Maadin Nizamnamesi arasındaki ilişki 1854’de “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile Amerikalı uzman Dr. Northcutt Ely’e yeni bir Maden Kanunu hazırlaması arasında da yer almaktadır.³⁶

Dilaver Paşa havzada yaptığı incelemeler sonrasında Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası’nın tecrübelerinden de yararlanarak 8 Mayıs 1867 tarihinde 100 maddelik bir nizamname hazırlamıştır. Nizamnamede kömür ocaklarının oluşması, idaresi, işletilmesi, demiryolu gibi taşınması, ameleler gibi tüm işleyiş ayrıntılıca belirtilmiştir. 1869 yılında yürürlüğe giren Maadin Nizamnamesi’nin 61. Madde ile ocaklarda zorunlu çalışma yükümlülüğü kalkmış, 64. Maddesi ile de iş kazalarına karşı alınması gereken önlemler belirlenmiş, 66. Madde ile maden mültezimleri madenlerde doktor ve ilaç bulundurmakla yükümlü kılınmış, ayrıca kaza halinde ödenecek tazminatın miktarı belirlenmiştir. Bu nizamnamenin yürütülebilmesi ve madenlerin işletilebilmesi için “Orman Maadin ve Ziraat Nezareti” kurulmuş, Nezaret Nazırı Vükela Heyeti dışında bırakılarak madenler konusu artık hükümetin işi olmaktan çıkarılıp, özerk haline getirilmiştir. Buna göre imparatorluğun uzun zamandır beri koruduğu madenler keyfi davranışlara yol açabilecek ve ehli olmayan kişilerce yönetilebilecek bir duruma gelmiştir. Madenlerin işletilmesi için nitelikli eleman ve araç gerecin ülkede olmaması nedeniyle madenleri işletmek için dönemin Avrupa sermaye devletleri bölgeye gelmiş ve yabancı sermayenin ülkeye girişi

³⁴Tunç,a.g.e, s.21; Mehmet Tonbul, **Türk Madencilik Sektöründe Yabancı Sermayenin Yeri ve Sonuçları**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1996,s.131.

³⁵ Patijn, a.g.e.,s. 11-20.

³⁶Yalçın Çilingir, “Madenciliğimizin Evrimine Toplu Bir Bakış”, **TMMOB Maden Müh. Odası 5. Bilimsel ve Teknik Kongre**, Ankara,1975,s.54; Waylett, a.g.m., s. 71-77.

hızlanmıştır.³⁷ Esasen 1861 yılında Maadin Nizamnamesi hazırlanmış ve 1871 yılında yürürlüğe girmesine rağmen Dilaver Paşa Nizamnamesi kadar ayrıntı içermemiştir.³⁸

B. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EREĞLİ KÖMÜR OCAKLARININ İŞLETİLMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ile başlayan kanunla ülkeyi yönetme iradesiyle beraber anayasal düzene geçme mücadelesi de başlamıştır. Daha sonraki süreçte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Anayasa mücadeleleri, iç isyanlar, ülkenin parçalanmasının önüne geçilebilme gibi nedenlerden dolayı 1876 yılında II. Abdülhamit tarafından meşrutiyet ilan edilerek anayasal düzene geçilmiştir. Anayasal düzen Rusya, İngiltere ve Fransa'nın ülke içindeki emellerine ters düştüğü için Rusya savaş ilan etmiş ve bu savaşta (1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı) İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnız bırakmıştır. Böylece Rusya Balkanlardan İstanbul yakınlarına, Kafkaslardan da Erzurum'a kadar gelmiştir. Bu savaş Yeşilköy Antlaşması (Ayastafanos) ve 1878 Berlin Antlaşması ile bitirilmiştir.

Tanzimat'tan beri alınan dış borçlarının ödenememesi nedeniyle ülkenin borçlarının artması yanında, bir de Osmanlı - Rus Savaşı'nın mali yükü eklenince imparatorluğun mali durumu oldukça bozulmuş, Bahriye Nezareti iyice borç batağına düşerek kömür ücretlerini ödeyemez olmuştur. Bu nedenle Dilaver Paşa Nizamnamesi de işlemez hale gelmiştir. Galata Sarraflarının Nezarete olan baskısı sonucu, ocaklardan üretilen kömürün % 40'ının ihraç edilmesine karar verilmiştir. Böylece yabancı sermaye ülkeye gelmiş, Ereğli kömür havzasında İhsaniye, İnamiye, Eseyan Karamayan, Kurci, Ereğli gibi önemli şirketler kurulmuştur. Bahriye Nezareti 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı öncesinde de kömür ocaklarını kiralama yoluna giderek özel teşebbüse vermiş, ama yine kömür üretimi önemli ölçüde düşmüştür. Savaş sonrasında ocaklardan kömür ihracatına % 40 oranında izin verilmesine rağmen, üretim ancak 1890 yılında on yıl öncesine ulaşmıştır.³⁹

Osmanlı Bankası çalışanı Yanko Bey 1892 yılında Ereğli kömür madenlerinin Kozlu kısmında bir liman inşaatı almış ve daha sonra 1896 yılında 55 milyon altın Franklık sermaye ile Ereğli Şirketini kurmuştur. Şirket havzada kömür madeni açacak, limanlar yapacak, taşıma için demiryolu döşeyecek ve işletecektir. Osmanlı Döneminde havzada işletilen 134 kömür ocağından 89'u Gayrimüslim madencilerin, 45'i de Müslüman madencilerin elindedir. Bu 45 ocağın da bir kısmı yine Gayrimüslimlerle ortak şeklindedir.⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat sonrası almaya başladığı dış borçları bir türlü ödeyememesi, 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nın da getirdiği ilave mali yük nedeniyle 1878 yılında imzalanmış olan Berlin Antlaşması ile borçlarını ödeyeceğini temin etmesinin gereği olarak Duyunu Umumiye İdaresi'ni kurmuştur. Bu yeni uygulama 1881 tarihli

³⁷ Balcı,a.g.e.,s.33-34.

³⁸ Ögreten ve Koca,a.g.e.,s.50-66; Quartaert,a.g.e.,s.125-130.

³⁹ Quartaert,a.g.e.s.145; Rossier,a.g.e.,s. 116-120.

⁴⁰ Zonguldak Vilayetinin İktisadi Ehemmiyeti, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1957, s.85; Haydar Kazgan, **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1995,s.171; Hülya Zeybek, **Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım**, Dergah Yayınları,İstanbul 1999,s.85-90.

“Muharrem Karamamesi” ile yürürlüğe girmiştir.⁴¹ Ülkede Duyun-u Umumiye'den önce yabancı yatırımcıların doğrudan ilişkili oldukları konular sınırlı iken sonra ise yabancı yatırımcılar hızla gelmeye başlamıştır. İngiliz ve Fransız sermayeli Osmanlı Bankası zamanla Ereğli Kömür Madenlerinin işletilmesi işine de girmiştir.⁴²

1877-78 Osmanlı -Rus Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun maliyesinin oldukça bozulmasına, borçlarını ödeyemez duruma düşmesine, önemli arazileri kaybetmesine, iç karışıklıkların giderek Balkanlardan Ortadoğu'ya kadar artmasına neden olmuştur. Dış siyasette de İngiltere ile Fransa'nın beklenen ölçüde destek vermemeleri nedeniyle ülkeyi dış siyasette alternatif ülkelere doğru yaklaştırmıştır. Böylece ülkede Alman sermayesi hâkim olmaya başlamıştır. 1879'da Alman sermayesi ile Anadolu Osmanlı Şimendifer Kumpanyası kurulmuştur. Alman şirketleri daha sonra Ereğli kömür havzası ile de ilgilenmişlerdir.⁴³

Havzada üretilen kömür 1895'te 150 944 ton, 1900'de 420 460 ton olmuştur.⁴⁴ Bu sırada diğer sektörlerde de Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticaret hacmi gittikçe azalmış, Almanya ve Avusturya'nın artmıştır. Alman Deutsche Bank sermayesi ile bu süreçte ülkenin ekonomi ve siyasetinde çok etkin olmuştur. Aynen Fransa ve Almanya'nın yaptığı gibi Rusya da havzaya Maden Osmanlı Anonim Şirketi'ni 60 bin lira sermaye ile kurarak girmiştir. Rusya'nın bur girişimine Dışişleri Bankası müdürü Gospedin Lazkaridis ve Raskolif öncülük etmiştir. Ruslar ilk önce Çaydamar ve Karıncakdere'de 3 ocak satın almışlardır. Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali ile Rusya'nın havzadaki nüfuz ve etkisi yarım kalmıştır.⁴⁵

Kömür havzasında başlatılan teşvikler bir taraftan madenlerde yeni yatırımlara yol açarken diğer taraftan işletmelerin şirketleşmesine neden olmuştur. Örneğin 1890 yılında 239 numaralı ocak Zonguldak Acılık'da bulunan Pavlaki ve ortaklarının 295 numaralı ocağı ile birleşerek Şirket-i İnamiye adını almıştır. Yine 18 numaralı ocak ile 21 numaralı ocak birleşerek İhsaniye Şirketi'ni oluşturmuştur. Kilimli'de ve Çatalağzı'ndaki 186 ve 286 numaralı ocaklar birleşerek Artin Karamanyan ve Aslıoğlu Kumpanyası'na satılmıştır. Bu kumpanya zamanla on beş ocağı daha bünyesine katmıştır. Artin karamanyan ve Aslıoğlu Kumpanyası ocakları 1896 yılında Panciri Bey ve Kartali Efendilere satmıştır. Panciri Bey ve Jorj Kartali Bey tarafından 16 ocak daha satın alınmıştır. Buralarda elde edilen bu ocaklar 4 Mayıs 1908 tarihinde İstanbul'daki Fransız Elçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁴¹Daim Demircan, **Türkiye'de Yabancı Sermaye**, Dilek Matbaası, İstanbul, 1971,s.94; Mübahat Kütükoğlu, “Tanzimat Döneminde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, **150.Yıl Tanzimat**, TTK Yayınları, Ankara 1992,s.124.

⁴²Erol Zeytinoğlu, **Az Gelişmiş Memleketlerin Kalkınmasında Yabancı Özel Sermaye Yatırımları ve Türkiye**, Aşkın Basımevi, İstanbul, 1966,s.114; İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, ,55-60; Rifat Önsoy, **Osmanlı- Alman Ticari Münasebetleri**, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1979, s.35-40; Süleyman Koçabaş, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1985,s.144-150.

⁴³İsa Tak,**Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri**, Atatürk Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum,2001,s.9; Ali Arslan,“Osmanlı İmparatorluğu Maden Teşkilatında Serbestiyet Sistemi”, **Belgelerle Türk Tarihi**, S.43,Eylül, Ankara,1988,s.58-61; Ortaylı, a.g.e., s.35-40.

⁴⁴Zonguldak Ticaret Odası, **Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası**, İstanbul, 1933,s.172.

⁴⁵Özeken, a.g.e., s.2; İmer, a.g.e., s.9-10.

Fransa'ya olan borçları nedeniyle tehdit etmesi sonucu bir Fransız şirketi olan Ereğli Şirketi'ne devredilmiştir.⁴⁶

1879 yılında Maunies isimli Fransız jeoloji araştırması amacıyla havzaya gelmiş ve etüt sonrasında hükümete bütün havzanın imtiyazını alma teklifinde bulunmuştur. Maunies'in tercümanı Rum Pertikali Maunies'in teklifi ret olunca kendisi teklifte bulunarak bazı yerleri almayı başarmıştır. Daha sonra Kurci Vapur Kumpanyası müdürü Rum Panos Efendi ile beraber Kurçi Kumpanyası'nı kurmuştur. Kurçi Kumpanyası 1908 yılı öncesi Mısırlı ortaklarının durumu nedeni ile zor durumda kalmış ve Ereğli Şirketi'ne devredilmiştir. Ereğli Şirketi'nin başına Fransız Kont Vitali geçmiştir. Ahmet Naim'e göre Vitali havzayı Fransa'nın bir müstemlekesi haline getirmek istemiştir.⁴⁷

Osmanlı İmparatorluğu 1896'da % 10'nunun Miri İdareye verilmesi şartı ile taş kömürü satışını serbest bırakmıştır. 1900 yılında Osmanlı Bankası, Ereğli Şirketi'nin yönetimini maddi kaynak karşılığında 7 yıl süre ile elde etmiştir. Böylece 1900'lerden sonra Ereğli Şirketi havzada önemli bir konuma gelmiş ve birçok küçük şirketi satın almıştır. Sultan II. Abdülhamit Han'ın mabeyincilerinden Ragıp Paşa'nın kurduğu Sarıcazadeler Şirketi havzada önemli bir yer almıştır. Ragıp Paşa şirketi ile bölgenin tamamen bir Fransız müstemlekesi olmasını engellemeye çalışmıştır. Böylece havzada Ereğli Şirketi, Eseyan-Karamanyan Kumpanyası, Kurci Kumpanyası ve Sarıcazadeler Şirketi önemli hale gelmiştir.

Bu dönemde Ereğli Maden Müdürlüğü Ticaret ve Nafta Nezareti tarafından idare edilmiştir. Nazır Gabriyel tarafından Kozlu Oluk Memurluğuna Leon Papaysan Efendi, Kilimli Mevkii Memurluğuna Ali Naim Efendi, Kandilli Mevki Memurluğuna Artin Kasapyan Efendi, Amasra Mevkii Memurluğuna Avakyan Arşak Efendi, Zonguldak Mevki Memurluğuna Baruzir Hobseryan, Ereğli Madenleri Muhasebeciliğine Serkiz Efendi tayin edilmiştir. Buna göre havzada Gayrimüslimlerin daha fazla idarede yer aldıkları görülür. Bu da dış ülkelerin Gayrimüslimler üzerinden havzada etkinliğini sürdürmesi anlamına gelmektedir.

Zonguldak'a madencilik sektörünün sıkıntılarından dolayı bir liman yapılması kararlaştırılmıştır. Liman imtiyazı 42 yıl süreyle Osmanlı vatandaşı Yanko adlı bir Rum mimara verilmiştir. Fakat Yanko bu liman imtiyazını 1893 yılında Fransız şirketi Ereğli'ye devretmiştir. Ereğli Şirketi limanı sözleşme şartlarına uygun inşa etmediği için sıkıntı çıkmış ve bu nedenle limanın resmi açılışı yapılamamıştır. Ama İstanbul'daki Fransız elçisi ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi sıkıntıları iyi kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'na 4 Mayıs 1908 tarihinde beş maddelik bir nota vermiştir. Elçi bu notada limanla birlikte yapımı söz konusu demiryolu tünelinin yapımı esnasında ortaya çıkacak kömür damarlarının Ereğli şirketine verilmesi gerektiği belirtir. Elçi müstaar isim altında Panciri ve Kartali'nin ellerinde bulunan madenlerin Ereğli şirketine devrinin yapılmasını, Zonguldak limanının devir teslim işinin gerçekleştirilmesini, vergi işlemlerinin

⁴⁶ Yılmaz ve Avşaroğlu, a.g.e., s.75-80.

⁴⁷ Tamzok, a.g.e.s.50-55.

uygulamaya konmasını, Ereğli şirketine tazminat ödenmesini, Zonguldak'ta zarara uğrayan Fransız vatandaşlarına 100 Osmanlı Lirası ödenmesini ister.⁴⁸

Ayrıca limanla ilgili imtiyazın yer aldığı fermanla limanın satışına dair hükmün açık ve 13. madde gereği şirketin limanı Osmanlı Hükümetine teslim mecbur olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu bu bedeli ödeyecek mali güce sahip olmadığı iddia edilerek ülkenin bu durumda limanı satın almasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bu nota üzerine Paris büyükelçisine bir talimat gönderilir. Talimatta notanın süresinin yarın sabaha kadar olduğu, bu süre zarfında Fransız elçisinin talebine uygun cevap verilmez ise Fransız vatandaşlarının menfaatleri doğrultusunda elçilik maiyet gemisinin Zonguldak'a gönderilerek madenlerin Fransız askerlerince işgal edileceği, müzakere tekliflerinin reddedilmesi nedeniyle durumun nazik olduğu belirtilir ve konunun ivedilikle Fransız Hükümeti ile görüşülmesi istenir. Osmanlı İmparatorluğu Fransız elçisinin notasına cevap verirken notada yer alan maddeleri kabul ettiklerini, limanın ülke tarafından satın alınma hakkı ise saklı tutularak bilahare görüşüleceğini belirtir. Bu durum ülkenin mali açıdan zor durumdayken siyasi açıdan da ne kadar zor bir durumda olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Tablo 1: Ereğli Kömür Madeni Havzasında Müslim ve Gayrimüslim İşletmeler

Yıllar	Adet	Müslim	Gayrimüslim
1892	47	10	37
1893	11	6	5
1894	19	16	3
1895	5	4	1
1896	9	5	4
1891	12	8	4
1898	10	7	3
1899	2	1	1
1892-1900 Yeni Ocak Açma ve Genişletme Teşebbüsü	30	15	15

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ereğli Kömür Havzası'nda 1892 yılından 1900'e kadar teşviklerden yararlanarak kömür aramak için 115 başvuru yapılmış ve bunların 57 tanesi Müslim ve 58 tanesi de Gayrimüslimler tarafından yapılmıştır. 1892 ile 1900 yılları arasında yine bölgede yeni ocak açma ve genişletme teşebbüsü olarak 30 girişimin 15'i Müslim, 15'i Gayrimüslimlere aittir. Bu rakamlardan anlaşıldığına göre maden arama ve işletmeciliği ile ilgili Gayrimüslim vatandaşlar daha fazla ilgi göstermektedir. Tablo 1'de Ereğli kömür madeni havzasında faaliyet gösteren Müslim ve Gayrimüslim işletme sayıları yer almaktadır. Bu dönemde yörede faaliyet gösteren Kayserili Agop, Bedosaki, Murad Potaysan, Manolaki, Viretos, Hallacyan, Bozacıyan, Toma Heci Opli, Yasef, Mihalaki

⁴⁸ Zeybek, a.g.e.,s.115.

Maçikopolos, Serkis Rakıcıyan, Andon, Pavli, Besoski Pavlaki Apik, Rumbaki, Haçoblo Toma, Petro Krakoviç, İstefen, Yorgi, Nikola, Hristoforos, Petro ve Monayat Kosti gibi kişiler yer almıştır.⁴⁹

C. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE EREĞLİ KÖMÜR OCAKLARININ İŞLETİLMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Dünya Savaşı öncesinde gemi ve fabrikalarda daha çok İngiliz kömürü tercih edilirken Ereğli ve Zonguldak kömürlerinin kullanımı azalmıştır. Burada İngiltere'nin ülke üzerindeki nüfuzu ve pazarını kaybetmek istememesi, iç siyasetteki çalkantılar, ülkenin ekonomik durumu ve ülkede üretilen kömürün yetersiz olması da önemli etkenler arasında yer almıştır.

Havzada 1908 yılında havzada önemli bir işçi grevi başlamıştır. Grevi bastırmak için İttihat ve Terakki yönetimi sert tedbirler almasına rağmen grev ancak işçilerle anlaşma yapılarak bitirilebilmiştir. Grevler sonucunda şirket hisselerinin hızla düşmesi ile Ereğli Şirketi büyük bir mali buhrana girmiştir. II. Meşrutiyet'le beraber Kont Vitali'nin planları tersine gitmeye başlamıştır. Ereğli Şirketi'nin imdadına Hollanda Bankası'nın Paris Şubesi yetişmiş ve banka 12 milyon Franklık sermaye artırımına gitmiştir. Banka yaptığı bu mali yardım ile Ereğli Şirketi'nin yönetimini eline geçirmiştir. İttihat ve Terakki Parti yöneticileri kömür ocaklarının yönetimini alabilmek amacıyla bazı yapısal değişikliklere gitmiştir. Buna göre havzanın yönetimi Bahriye Nezareti'nden alınarak önce Nafia Nezareti'ne, sonra da Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne verilirken Maden-i Hümayun Nazırlığı da müdürlük seviyesine indirilmiştir. İlaveten Nazırlık yönetiminde yer alan subayların yerini siviller almıştır. Böylece 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Hüseyin Fehmi Madeni Umum Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Hüseyin Fehmi İmer Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi danışmanlığı ve Ticaret Odası Reisliği görevini 1930'lara kadar yapmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi Gayrimüslim idareciler yerine Türk ve Müslüman yöneticileri Maden-i Hümayun Nazırlığı'nda görevlendirmiştir. Bu sırada Alman sanayici Hügo Stinnes havzadaki Sarıcazadeler Şirketi satın almıştır. Stinnes daha sonra İttihat ve Terakki Hükümeti ile anlaşmış ve ocakların 50 yıl süre ile imtiyazını almıştır.⁵⁰

Ereğli Şirketi amacına tam olarak ulaşamayınca, İttihat ve Terakki Hükümetinden bir dizi imtiyaz talebinde bulunur. Fakat bu imtiyazlar kabul edilmeyince Osmanlı Bankası ile Hükümete baskı uygulamaya başlar. Osmanlı Bankası genel müdürü M.Re'vol'le bu baskı iyice arttırılmıştır. Baskılar sonucunda 1911 yılında hükümet ile Ereğli Şirketi bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmayla şirket yeni imtiyazlar elde etmiştir. Böylece ülkede artık vakıf mallarını yabancı uyruklu kişilerin işletme yasağı kalkmıştır. Dilaver Paşa Nizamnamesi'ne göre hükümet her an ocakların imtiyazına son verme hakkına sahipken yapılan bu anlaşma ile bu hak son bulmuş ve kömür ocaklarının işletme imtiyazı 59 yıl süre ile uzatılmış, Hisse-

⁴⁹Naim,a.g.e.,s.92-93; Ahmet Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları", **Prof.Dr.Yavuz Abadan'a Armağan**, Ankara Üniversitesi,SBF Yayınları, Ankara 1969,s.877-878.

⁵⁰M.Bülent Varlık, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", **T.C.T.A., C.IV**, İstanbul, 1985,s.917; Cezzar,a.g.e.,s.932.

i Temettü adı ile Hazine-i Hassa'ya ödenen ton başına 5 kuruşluk vergi 100 paraya indirilmiş, hükümetin toz kömüründen meccanen aldığı %10 pay da kaldırılmıştır.⁵¹

Kömür havzasından önce Eseyan- Karamanyan Kumpanyası, sonra Kurci Kumpanyası çekilmiş ve haklarını diğerlerine devretmişlerdir. Fransızlar adına 1911 yılına kadar Osmanlı uyruklu Kartali ve Panciri Beyler sermaye sahibi olmuştur. Bütün işlemler Fransa adına bu iki kişi tarafından yürütülmüştür. 1878'li yıllarda kömür ithalatının % 61'ni İngiltere'den yapılırken bu oran 1910'da % 35'e, Fransa'nın payı ise % 18'den % 11'e düşmüştür. Osmanlı- Rus savaşları ve İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na destek vermemeleri sonucu İttihat ve Terakki Hükümeti ile beraber ülkeye Alman sermayesi hâkim olmaya başlamıştır. Bunun bir örneğini de kömür havzası oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasındaki yakınlaşma kömür ithalatından açıkça görülmektedir. Örneğin Almanya'nın kömür ithalatı içindeki payı 1878 yılında % 6 iken, 1910 yılında % 21'e, Avusturya'nın payı da bu zamanlarda % 12'den % 21'e çıkar.⁵²

Bayındırlık Bakanı Hallaçyan Efendi ve Hükümetin bazı ileri gelenleri bu dönemde "Devlet ticaret yapmaz ve yapmamalıdır" şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu görüşler neticesinde ülkede denizyolları ve madenlerde yabancı şirketlere imtiyaz verilmesini sağlanmıştır. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda 1911-1914 tarihleri arasında, üretim faaliyetinde bulunan çeşitli işletmeciyeye ilaveten, Bender-Ereğli Birleşik Kömür İşletmeleri A.Ş., Ereğli Şirketi, Maadin Osmanlı A.Ş ve Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı A.Ş. gibi madencilik şirketlerinin hisse senetleri İstanbul borsasında işlem görmeye başlamıştır.⁵³

D. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA KÖMÜR OCAKLARININ İŞLETİLMESİ

I. Dünya Savaşı esansında dünyada enerji kaynakları arasında kömürün stratejik önemi hala değerini korumaktadır. Osmanlı İmparatorluğu savaş öncesi ve savaş esnasında kömür havzası ile çok önemli bir yere sahiptir. Ülke I. Dünya savaşı öncesinde ihtiyacı olan kömürün bir bölümünü İngiltere'den ithal etmektedir. Ancak savaş öncesi İngiltere tarafından 1912 yılındaki belirlenen fiyat üzerinden kömür verme zorunluluğu kaldırılmıştır. İngiltere'nin 1913 yılında kömür ihracatının yaklaşık % 40'ı Osmanlı İmparatorluğu'na gerçekleşmektedir. Bu nedenle havzanın taşkömürü üretimi 1913'de 889.153 tondan 1914'de 674.748 tona düşmüştür. İngiltere pazarını kaybetmemek için havzadaki kömür üretimini düşürterek ülkenin İngiltere kömürüne bağıllığını devam ettirmiştir.⁵⁴

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından kısa bir süre sonra daha Osmanlı İmparatorluğu savaşa resmen iştirak etmeden 6 Kasım 1914 tarihinde Giresun'dan 3000 neferli 89. Alay Trabzon'a nakledilirken Rus kruvazörü Zonguldak limanını gemilere kömür yüklenmesini engellemek amacıyla top atışına tutmuştur. Fakat bu bombalamada Zonguldak limanında kömür yüklemeyi engelleyecek ölçüde bir zarar meydana gelmemiştir. Buna rağmen

⁵¹ Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu,a.g.e.,s.44-45.

⁵² Savaşkan, a.g.e., s.27-30.

⁵³ Ekrem Murat Zaman, **Zonguldak Kömür Havzasının İki Yüzyılı**, TMMOB Yayını Ankara 2004, s.46-48.

⁵⁴ Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu,a.g.e.,s.45.

İstanbul'dan Yavuz zırhlısı hareket ederek Ereğli civarına gelmiş, lakin Rus donanmasıyla karşılaşmayınca Boğazları korumak amacıyla tekrar geri dönmüştür. Bu hadise nedeniyle Rusya'ya karşılık verebilmek amacıyla 7 Kasım 1914 tarihinde Midilli zırhlısı Rusların Poti limanını aynı şekilde rahatsız etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda donanmaya ait savaş gemileri, Boğazlarda faaliyet gösteren Şirketi Hayriye ve İdare-i Mahsusa'ya ait yolcu ve yük gemileri, İstanbul'da işletilen buhar makineleri, askeri ve özel fabrikalar, lokomotifler ile Silahtarağa Elektrik Santrali⁵⁵ taşkömürü ile çalışmakta ve kömür ihtiyacı Zonguldak kömür ocaklarından tedarik edilmektedir. Bu durumda I. Dünya Savaşı boyunca İstanbul'un hatta Yavuz ve Midilli zırhlılarının kömür ihtiyacının tamamının Ereğli ve Zonguldak kömür ocaklarından karşılanması bir zorunluluk olmuştur. Bu zorunluluğa rağmen üretim ve ulaşım alanında büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Savaş nedeniyle deniz ve demiryollarının ithal kömür ihtiyacı tedarik edilemez hale gelmesinin yanında, buharla çalışan makineler için kömüre olan ihtiyaç da giderek artmıştır. Bu ihtiyaca karşılık kömür havzasında üretim ise aksine azalmıştır. Ayrıca Zonguldak'tan İstanbul'a kömür taşıyan birçok gemi ya batırılmış ya da işleyişi engellenmiştir. Bu nedenle aylık kömür tüketimi 1 000- 1 500 ton olan Şirket-i Hayriye yeterli kömür olmadığından Boğaz'da sefer sayısını azaltmak zorunda kalmıştır.⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda linyit kömürünün ilk bulunuşu tam olarak bilinmemektedir. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz'den kömür sevk edilememesi dolayısıyla başlayan kömür sıkıntısı üzerine, Soma yataklarında asker çalıştırılarak linyit üretimi yapılmıştır. 1914-1918 yılları arasında imparatorluğun kömür ihtiyacını karşılamak amacı ile başta Soma olmak üzere Anadolu'da birçok linyit ocağı işletmesi açılmıştır; Değirmisaz, Tunçbilek ve Soma'daki ocaklardan az miktarda yapılan linyit üretimi I. Dünya Savaşı yıllarında zor şartlarda çevre kasaba istasyonlarına taşınmıştır.⁵⁷

Karadeniz kıyısında gemilere kömür yüklenmesi için Kilyos'tan Terkos Gölü'ne kadar uzanan Ağaçlı linyit havzasının varlığı 1900 yılından beri bilinmektedir. Almanlar I. Dünya Savaşı'nda havzadaki taşkömürü üretimi ve dağıtımını denetimi altına almıştır. Almanların yaptıkları inceleme neticesinde Ağaçlı linyit kömürü ile Zonguldak kömürünün üçte bir oranında karıştırılarak kullanılabilceğini ifade etmeleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kömür ihtiyacına büyük ölçüde çözüm bulunmuştur. Böylece Ağaçlı'da üretilen kömürün demiryolu ile Haliç'e taşınmasına karar verilmiştir. Bunun için Kâğıthane'den Ağaçlı linyit ocaklarına ulaşan 45 km.lik demiryolu hattı yapımına 1914 yılı sonunda başlanmış, Şimendifer Alayı ve 3. Çorlu Amele Taburu'nun çalışmalarıyla Temmuz 1915'de işletmeye açılmıştır. Kemberburgaz - Çiftalan demiryolu hattı bölümünün

⁵⁵ İstanbul'un elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla, Taşkömürü ile çalışması planlanan İlk Termik Elektrik Santrali Silahtarağa; Macar Ganz Anonim Şirketi, Banque de Bruxelles ve Banque Generale de Credit tarafından ortaklaşa kuruldu. Silahtarağa Elektrik Santrali 1914 yılı Şubat ayında, savaş öncesinde üretime başlamıştır; M. Orhan Bayrak, "Silahtarağa" , *İzahlı İstanbul Sözlüğü*, Tarih Düşünce Kitapları. İstanbul, 2004, s. 227; Süleyman Faruk Göncüoğlu, "İlk Elektrik Santrali", *İstanbul'un İlkleri Enleri*, Ötüken, Yayınları, İstanbul,2010, s. 129.

⁵⁶Ortaylı,a.g.e.,s.70-75; Önsoy,a.g.e.,s. 65-70.

⁵⁷Esin Kahya, "Türkiye'de ilk Demiryolları", *Belleten C,LII*,14, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.212-215; Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu,a.g.e.,s.75-76, 78-84, 111-113.

yapımına ise 30 Haziran 1916'da başlanmış, Muhabere ve Muvassala Müfettiş-i Umumiliği ile 3. Çorlu Amele Taburu'nun çalışmalarıyla 26 Aralık 1916'da bitirilmiştir.⁵⁸

Demiryolu hattı; Haliç'in sonundaki Silahtarağa'dan başlayarak Kâğıthane Deresi'ni izlemiş ve Kemerburgaz'a ulaşmıştır. Hat Kemerburgaz'dan itibaren iki kola ayrılmış, batı kolu Kağıthane Deresi'ni izlemeye devam etmiş Ağaçlı linyit ocaklarına ulaşmış, doğu kolu ise Çiftalan'da Karadeniz kıyısına ulaşmıştır. Böylece Ağaçlı ve Çiftalan'daki kömür ocakları 1916'dan itibaren Askeri makamlar tarafından işletilmiş, yeraltı işletmeciliği ile günlük üretim 800 tona kadar çıkarılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından üretim giderek azalmış ve daha sonra da bütünüyle durdurulmuştur.⁵⁹

Zonguldak'ta üretilen kömürlerinin İstanbul'a denizyolu ile taşınmasındaki sıkıntılar savaş boyunca devam etmiştir. Zonguldak'tan İstanbul'a kömür getirmek üzere tahsis edilmiş Şirket-i Hayriye'nin vapurlarından biri buharlı, yandan çarklı, 37 baca numaralı "İhsan", 24 Mart 1916'da Zonguldak açıklarında peşinde sekiz yelkenli tekneyi çekerken Morz adlı Rus denizatlısı tarafından torpillenmiştir. İhsan, Hasköy'de iyi kötü onarılmışsa da ancak kömür gemisi olarak kullanılabilmiştir.⁶⁰

İttihat ve Terakki Hükümetlerinin I. Dünya Savaşı öncesi Almanya ile olan yakınlaşması ve daha sonra ülkenin olan İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmesi nedeniyle havza Almanların rahatça hareket edebildikleri bir bölge haline gelmiştir. Taşkömürü havzası savaş esnasında "Harp Kömür Merkezi" adı ile kurulan komisyon tarafından yönetilmeye başlanarak Harp Kömür Merkezi'nin idaresi Languae adlı bir Alman Miralayı ile Alman komisyon üyelerine verilmiştir. Ayrıca birçok Alman subayı bölgeyi etüt etmek için gelmiştir.

Bu dönemde havzada birçok şirketin hisse senedi Alman sermayedarların eline geçmiştir. Alman sermayesi bir taraftan Hügo Stinnes ile havzaya tamamen hâkim olmak için çalışırken, diğer taraftan da Fransız sermayesinin havzadaki otoritesini kırmak için mücadele etmiştir. Savaş sonunda Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesi ile Alman Stinnes kömür havzasındaki imtiyazını "Societe Commercial d'Orien" adlı İtalyan şirketine devretmiştir.

Fransa havzaya 1890 yılından itibaren sermaye grupları ile beraber gelip yerleşirken aynı zamanda sömürgeci dış politikaları çerçevesinde iktisat politikalarını ve kültürlerini de getirmiştir. Fransız sermayeli kurulan Ereğli Şirketi esasen bölgeye tipik bir koloni şeklinde yerleşmiştir. Örneğin ilk önce Zonguldak'ta limanın üst kesiminde şehrin en güzel yerinde modern, konforlu döşenmiş binalardan oluşan ve ortasında bir kilise ile iki papaz okulu yer alan bir mahalle oluşturulmuştur. Böylece yöreye Fransız kültür ve yaşam biçimi örnek olarak sunulmuştur. Uzun zaman bu mahalle Zonguldak'ta bir Fransız kolonisinden farksız olarak yer almıştır. Fransız mahallesinde açılan papaz okullarının yanı sıra havzaya özellikle Mrika halkları arasındaki propaganda çalışmalarında uzmanlaşmış misyonerler

⁵⁸ Patijn, a.g.e., s. 11-20.

⁵⁹ Güngör Evren, **Demiryolu**, Birsen Yayınevi, İstanbul, 1999,s.305-309.

⁶⁰ Kahya,a.g.m.,s.212-215.

de getirilmiştir. Bunlar işçiler ve köylüler arasında emperyalist kültürü, bağımlılık ideolojisini yaymağa çalışmışlardır. Misyonerler,. Fransız sermayesinin havzaya iyice yerleşmesinden sonra havzada çeşitli yortular düzenlemişlerdir. Bu yortulardan birisi de, "en eski madenci" olduğu ileri sürüle Sainte Barbe adına kutlanan "Maden Yortusu"dur.⁶¹

Taşkömürü Havzası için önemli olaylardan biri de; 1953 yılına kadar, Zonguldak'tan Karaburun'a gemi ile taşınan kömürün, Karaburun'dan 7 km.lik ayrı bir olan demiryolu hattı ile Terkos Pompa İstasyonuna getirilmesi ve bu tesisin çalıştırılmasında kullanılmış olmasıdır. Kısacası İstanbul'un elektriği, deniz ve demiryolu ulaşımının yanı sıra su temini için gerekli kömürün büyük bir bölümü, ülkenin en zor durumda olduğu savaş dönemlerinde Zonguldak, Ereğli, Ağaçlı ve Çiftalan kömür ocaklarından sağlanmıştır.⁶²

Ereğli ve Zonguldak kömür ocaklarında üretilen kömürler 19. yüzyıl ortalarından itibaren toplumunun ekonomik, endüstriyel ve toplumsal gelişiminde önemli bir payı olmuştur. Adeta toplumsal yaşayışta önemli yeni alışkanlıkların kazanılmasında rol oynamıştır. Örneğin; bugünkü İstanbul'daki İstiklal Caddesinin, Dolmabahçe'den iletilen havagazıyla 1856 yılından itibaren aydınlatılmasında, 1914 yılından itibaren Silahtarağa Termik Santral'in kömür ihtiyacının karşılanmasında, donanma ve diğer gemiler ile lokomotiflerin buhar kazanlarında, demir-çelik, dokuma, çimento, şeker, çay vb. fabrikaların buhar makinelerinde, Ankara ve İstanbul'daki havagazı fabrikalarında kullanılmıştır.

Tablo 2: Osmanlı İmparatorluğu'nda 1914 Yılında Faaliyet Gösteren Yabancı Firmalar⁶³

Yatırımcı Ülke	Şirketin Adı	Kuruluş Yılı	Madenin Cinsi
	Ereğli Maden	1896	Maden Kömürü
Alman Sermayesi	Sarıca Ocakları	1913	Maden Kömürü
İtalyan- Yunan Sermayesi	Kozlu Kömür	1913	Maden Kömürü
Rus Sermayesi	Maadin Osmanlı	1910	Maden Kömürü

Tablo 2'de Osmanlı İmparatorluğu'nda kömür maden ocaklarında faaliyet gösteren yabancı ülkeler ve şirketleri yer almaktadır. Bu tablo I. Meşrutiyet sonrası ülke üzerinde hangi ülkelerin sırası ile ekonomik güce sahip olduğunu göstermektedir. Ülkede 1914 yılında işçilerin en fazla istihdamı 11 065 kişi ve % 75 oranı kömür madeni çalışanları oluşturmuştur.⁶⁴

⁶¹Naim, a.g.e.,s.117.

⁶² Naim, a.g.e.,s.118; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", **DTCFD, II/I**, Ankara,1943, s.118.

⁶³Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**,TTK Yayını,Ankara,1994,s.46.

⁶⁴Donald Quataert, "19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", **TCTA, C.IV**, İstanbul, 1985,s.914.

SONUÇ

Dünya'da ikinci sanayi inkılâbı olarak adlandırılan kömür madeninin sanayide kullanılmaya başlaması sonrasında kömür madeni yerleri stratejik önemini arttırmıştır. Bu süreçte kömür madeni havzaları sanayileşmiş ülkelerin yaşam alanları olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan II. Mahmut döneminde ilk defa Ereğli'de kömür madeni bulunmuştur. Bu dönemde imparatorluğun madenleri işletme ile ilgili kanunu düzenlemesi olmadığından Tanzimat'ın dönemine kadar madenler işletilemezken 1841 yılında ocaklarda kömür üretimi yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yapılan 1854-1856 Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Antlaşması'yla İngiltere ve Fransa ülkede kömür madeni işletme imtiyazı elde etmişlerdir. 1858 yılında çıkartılan Arazi Kanunnamesi ile yabancıların mülk edinme hakkı ağırlanmış ve madenlerin işletilmesiyle ilgili 1861 yılında ilk defa Maaden Nizamnamesi çıkartılmıştır. İmparatorluk Tanzimat Dönemi'nde ilk defa yabancı devletlerden borç almış ve borçlarını ödeyememesi sonucu madenlerini özelleştirme ve maden ocaklarının imtiyazını yabancı şirketlere vermiştir. Bu süreçte ülkenin yurtdışından kömür ithalatı artarken, ocaklarda beklenen ölçüde kömür üretimi yapılamadığından ocakların işletmesi tekrar Hazineyi Hassa almıştır.

İmparatorluk ülkede kömür maden ocaklarından daha fazla yararlanabilmek amacıyla 1867 yılında Dilaver Paşa'nın hazırlamış olduğu Nizamnameyi yürürlüğe koymuştur. I. Meşrutiyet sonrasında II. Abdülhamit siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda Almanya ile yakınlaşmış ve bu yakınlık sonucu kömür ithalatı ve ihracatında Almanya'nın payı giderek artmıştır. II. Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki Hükümetleri dönemlerinde de Almanya'nın kömür madenlerinin ithalatı ve ihracatındaki oranı artarak devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın müttefiki olduğundan kömür madenleri ve kömür işletmeleri donanmalar ve fabrikalar için daha da önemli hale gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kömür maden ocaklarının sahibi imparatorluk olmasına rağmen madenlerin işletilmesi, kömürün ihracatı, üretimin artması veya azaltılması ülkenin borçları, siyasi olarak zor günler geçirmesi, iç isyanlar ve sanayileşmiş ülkelerin imparatorluk üzerindeki siyasi ve ekonomik planları nedeniyle bu ülkelerin kontrolünde olmuştur. Kömür maden ocakları yabancı ülkelerin sermayesi ile kurulan şirketlerin işletiminde yer almıştır. Genel olarak kömür ocaklarında faaliyet gösteren Gayrimüslimlerin işletme sayısı Müslümanlardan daha fazla olmuştur. Bu durum yabancı ülkelerin havzada faaliyet göstermesinde lehlerine olmuştur. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kömür madenini 1829 yılında bulunmasına rağmen imparatorluk sona erinceye kadar kömür madenlerinden beklediği ölçüde yararlanamamış ve kömür madeninden daha çok yabancı devletler faydalanmıştır.

KAYNAKÇA

- AKDIŞ, Muhammed, **Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler**, YASED Yayınları, No: 33, İstanbul, 1988.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri, C.I**,Fey Vakfı Yayını, İstanbul, 1990.
- AKTAN,Hamza,**İslam’da Madenlerin Hukuki Statüsü**, Atatürk Üniversitesi Basımevi,Erzurum, 1986.
- ALTINAY, Ahmet Refik, **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967- 1200)**,Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- ANIL, Mustafa Nuri, **Türkiye’de Maden Mevzuatı,I**,Tan Matbaası, İstanbul,1942.
- APAK, Kemalettin, v.d., **Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, İzmit Seliloz Basımevi, İzmit, 1952.
- ARSLAN,Ali,"*Osmanlı İmparatorluğu Maden Teşkilatında Serbestiyet Sistemi*", **Belgelerle Türk Tarihi**, S.43,Eylül Ankara,1988.
- ASIMOV, Isaac, **Bilim ve Buluşlar Tarihi**, Çeviren Elif Topçugil, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye’nin Düzeni**,Bilgi Yayınevi, İstanbul,1969.
- AYDIN,Hikmet, **Tarih, Coğrafya ve Sosyolojik Yönden Balya, Ilıca, Şamlı Yöreleri**, Uğur Ofset Yayınları,Balıkesir,1991.
- BALCI, Ercüment, **Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar**, İ.Ü. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.
- BAYRAK, M. Orhan,"Silâhtarağa" , **İzahlı İstanbul Sözlüğü**, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.
- BOA, HH.İ, nr. 1/7.
- BOA, HH.MH, nr. 1/5.
- BOA, HH.MH, nr. 6/4.
- BOA, HH.MH, nr. 8/50.
- BOA, HH.MH, nr. 9/28.
- BOA, **Hazine-i Hassa Defteri**, nr. 790, v. 1b.
- CEZZAR,Yavuz, "*Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi*", **C. IV.**, T.C.T.A., Dergah Yayınları, İstanbul 1985.
- CUMHURİYETİN 50.YILINDA TÜRKİYE KÖMÜR İŞLETMELERİ KURUMU**, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Yayını,Ankara,1973.
- ÇAĞATAY, Neşet, "*Osmanlı İmparatorluğu’nda Maden İşletme Hukuku*", **DTCFD, II/I**, Ankara, 1943.
- ÇİLİNGİR, Yalçın, "*Madencilüğimizin Evrimine Toplu Bir Bakış*", **TMMOB Maden Müh. Odası 5. Bilimsel ve Teknik Kongre**, Ankara,1975.
- DEMİRCAN, Daim, **Türkiye’de Yabancı Sermaye**, Dilek Matbaası, İstanbul, 1971.
- DÖRNER,Friedrich Karl, **Küçük Asya Kuzey Kıyısında Araştırmalar**, Küçük Asya Yazıtları Ek Cildi, Avusturya Bilimler Akademisi Komisyon Yayınevi,Viyana, 1966.
- EKİNCİ, İlhan, **Fırat Ve Dicle’de Osmanlı- İngiliz Rekabeti**, Baran Ofset Yayını, Ankara, 2007.

ELDEM, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK Yayını, Ankara, 1994.

ENVER, Sadreddin, **Zonguldak Kömür Havzası**, Eti Bank Yayınları, Ankara, 1941.

EVREN, Güngör, **Demiryolu**, Birsen Yayınevi, İstanbul, 1999.

GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk, "İlk Elektrik Santrali", **İstanbul'un İlkleri Enleri**, Ötüken, Yayınları, İstanbul, 2010.

HACALOĞLU, Tuncay, **Yabancı Sermaye ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Uygulaması**, T.C. Başbakanlık DPT Teşvik ve Uygulama Başkanlığı Yayını, Ankara, 1983.

HARRISON, Ian, **Büyük Buluşlar**, Çeviren Turgut Gürer, Doğu Grubu İletişim ve Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ILIES, Georg, **Leading American Inventors, With Fifteen Portraits And Many Illustrations**, Henry Holt and Company, New York, 1912.

İMER, Hüseyin Fehmi, **Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi**, Halkevi Yayını, Zonguldak Matbaası, Zonguldak 1944.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, C.II, Tanzimat Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

KAHYA, Esin, "Türkiye'de ilk Demiryolları", **Bellekten C,LII,14**, TTK Yayınları, Ankara 1998.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.VI, TTK Yayını, Ankara 1983.

KAZGAN; Haydari, **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

.....; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, Vakıfbank Yayını, İstanbul, 1999.

KEÇELİ, Hilmi, "İlk Lokomotifi Yapan George Stephenson", **Demiryolları Dergisi**, TCDD Basın Yayın, Sayı Sayı, 21, Ankara, 1945.

KOÇABAŞ, Süleyman, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1985.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974.

.....; "Tanzimat Döneminde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", **150.Yıl Tanzimat**, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

NAİM, Ahmet, **Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar**, Hüsnütabiat atbaası, İstanbul, 1934.

NOCK, Oswald, **Building the first main lines**, The Railway Engineers, London, 1955.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.

ÖĞRETEN, Ahmet, "Ereğli Kömür Havzasında İlk Üretim", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 31, Erzurum, 2006.

.....; "Ereğli Kömür Madeni Havzasında Kurulan İlk Şirket Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası", **Zonguldak Kent Tarihi 2005 Bianeli [13-18 Kasım 2005] Bildiriler Kitabı**, Zonguldak, 2005.

ÖĞRETEN Ahmet, KOCA Hüseyin Koca, **Zonguldak Kömür Havzasının Tarihi, Sosyal ve Ekonomik Gelişimi**, Zonguldak Kararelmas Üniversitesi, Zonguldak, 2007.

ÖKÇÜN,,Ahmet Gündüz “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları”, **Prof.Dr.Yavuz Abadan’a Armağan**, Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları, Ankara, 1969.

ÖNSOY, Rıfat, **Osmanlı- Alman Ticari Münasebetleri**, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1979.

ÖZALP, Namık, **Zonguldak ve Kömür Havzası**, Özülmez Özel İlkokulu Yayını, Zonguldak, 1955.

ÖZEKEN, Ahmet Ali, **Ereğli Kömür Havzası Tarihi**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944.

PATIJN, R. S. H., “Kuzey Anadolu Kömür Havzasının Zonguldak-Kozlu Sahası Jeolojisi”, **MADEN**, Yüksek Maden Mühendisleri Cemiyetinin bir Neşriyatı, No: 2-21, İstanbul, 1954.

ROSSIER, Edmond, **Avrupa’nın Siyasi Tarihi, 1815-1919**, Çeviri A.Kemal Akşit, Fazilet Basımevi, İstanbul 1943.

QUATAERT, Donald ,“19.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, **TCTA, C.IV**, İstanbul 1985.

.....; **Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1909)**, Çeviren Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

SAVAŞKAN, Bahri, **Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, 1829-1989**, Türkiye Taş Kömürü İşletmeleri Yayını, Zonguldak, 1993.

SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası Finans**, 3.Baskı, Güzem Yayınları No: 16, İstanbul, 2001.

SÖNMEZ, Mustafa, **100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

SU, Kamil, **Balıkesir Madenleri**, Balıkesir Halkevi Yayını, İstanbul, 1939.

ŞENER, Abdüllatif, **Sona Doğru Osmanlı**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007.

TAK; İsa, **Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri**, Atatürk Üniversitesi, SBE, Basılmamış, Doktora Tezi, Erzurum, 2001.

TAMZOK, Nejat, **Neoliberal Politikaların Madencilğe Etkileri**, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 2002.

TANOĞLU, Ali, **Enerji Kaynakları**, İ. Ü. Coğ. Enst. Yayını. İstanbul, 1971.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti’nin Harici Siyaseti, Tanzimat I**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1940.

THURSTON, Robert Henry, **Robert Fulton: his life and its results**, Section II, Dood, Mead and Co, New York, 1891.

TIZLAK, Fahrettin, **Osmanlı Döneminde Keban- Ergani Yöresinde Madencilik**, TTK Yayını, Ankara 1997.

TONBUL, Mehmet, **Türk Madencilik Sektöründe Yabancı Sermayenin Yeri ve Sonuçları**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1996.

TUNCER, Baran, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, AÜSBF Yayınları No:241, Ankara, 1968.

TUNÇ, Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, Milliyet Yayınları, Karacan Armağanı , İstanbul, 1973.

VARLIK, M.Bülent, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", T.C.T.A., C. IV, İstanbul, 1985.

YENİ HAYAT ANSİKLOPEDİSİ, C. 4, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1982.

YILMAZ, A.Osman, AVŞAROĞLU, Nadir **Madencilik Tarihimiz**, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Arşivi, Ankara, 2005.

YORULMAZ, Şerife, "Türkiye'de Kömürün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937), **Türkiye XI.Kömür Kongresi**, Bartın- Amasra,1989,Bartın,2009.

ZAMAN, Ekrem Murat, **Zonguldak Kömür Havzasının İki Yüzyılı**, TMMOB Yayını, Ankara 2004.

ZEYBEK,Hülya, **Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım**, Dergah Yayınları,İstanbul 1999.

ZEYTİNOĞLU, Erol, **Az Gelişmiş Memleketlerin Kalkınmasında Yabancı Özel Sermaye Yatırımları ve Türkiye**, Aşkın Basımevi, İstanbul, 1966.

ZONGULDAK VİLAYETİNİN İKTİSADİ EHEMMİYETİ, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1957.

ZONGULDAK TİCARET ODASI, **Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası**, İstanbul,1933.

WAYLETT, W. J., "Zonguldak: Havzanın Geliştirilmesinde Enternasyonal Kooperasyonun Hikâyesi", **Kömür Sempozyumu**, Aralık, Zonguldak, 1961, CENTO.